

Шарненко Т.О. Професійно-педагогічна майстерність учителя у спадщині вітчизняних педагогів другої половини ХІХ – початку ХХ століття // Естетичне виховання дітей та молоді: теорія, практика, перспективи розвитку: збірник наукових праць / за ред. О. А. Дубасенюк, Н. Г. Сидорчук. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – С. 167-173.

УДК 378: 37. 013

Т. О. Шарненко,
аспірантка

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ УЧИТЕЛЯ У СПАДЩИНІ ВІТЧИЗНЯНИХ ПЕДАГОГІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Проаналізовано творчість видатних вітчизняних педагогів другої половини ХІХ – початку ХХ століття у контексті важливості педагогічної майстерності для професійної діяльності вчителя. Розглянуто педагогічні погляди на особистість учителя та його професійні якості.

Проанализировано творчество выдающихся отечественных педагогов второй половины ХІХ – начала ХХ века в контексте важности педагогического мастерства для профессиональной деятельности учителя. Рассмотрены педагогические взгляды на личность учителя и его профессиональные качества.

Prominent art teachers of the second half of the ХІХ - early ХХ century in the context of the importance of teaching skills for professional teachers are analyzed. The pedagogical views on the identity of the teacher and his professional qualities

Перед педагогічною наукою і шкільною практикою сьогодні поставили питання творення національної школи й освіти в Україні, пошуку оптимальних шляхів формування творчої особистості, демократизації навчально-виховного процесу.

Національна доктрина розвитку освіти в Україні у ХХІ ст. на найближчі роки і перспективу ставить таку основну мету: створити життєздатну систему безперервного навчання і виховання для досягнення високих освітніх рівнів, забезпечити можливості постійного духовного самовдосконалення кожної особистості, формувати інтелектуальний і культурний потенціал як найвищу цінність нації. Розв'язання цих завдань вимагає науково-теоретичного обґрунтування інноваційних підходів до організації навчально-виховного процесу, поєднання теоретичних пошуків з ретроспективним аналізом розвитку педагогічної думки. Історико-педагогічні дослідження набувають статусу інноваційних і відіграють дедалі вагомішу роль у процесі формування сучасного вчителя.

Тому актуальність проблеми зумовлюється не лише необхідністю пошуку і збагачення теоретичних підвалин реформування системи освіти України на сучасному етапі, а також важливістю вивчення, аналізу та коректної оцінки тих здобутків, які мали місце в історії української педагогічної думки.

Аналіз сучасної психолого-педагогічної літератури показує, що в педагогічній теорії наявні різні трактування педагогічної майстерності. Наукові розвідки з педагогічної майстерності здійснювали українські та зарубіжні вчені Ю.П. Азаров, А.І. Астахов, Е. С. Барбіна, Ф. Н. Гоновлін, С. У. Гончаренко, М. І. Дяченко, І. А. Зязюн, Л. О. Кандибович, А. Ш. Кудусова, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос, Н. В. Кузьміна, В. Г. Куценко, В. І. Луговий, Н. М. Носовець, Н. М. Островерхова, О. М. Пєхота, О.С. Снісаренко, В. А. Семиченко, Т. І. Сущенко, Н. Н. Тарасевич, М. Д. Ярмаченко .

Принципово важливе значення для розвитку сучасної педагогічної науки мають дослідження Л. В. Артемової, А. М. Богуш, З. Н. Орісової, Я. І. Бурлаки, Л. П. Вовк, Н. П. Дічек, В. А. Качкана, Є. І. Коваленко, О. В. Сухомпинської, О. Я. Савченко. У них змістовно висвітлюється ціла низка проблем теоретичної та методичної спадщини вітчизняних педагогів, аналізується їх практична та просвітницька діяльність.

Мета статті – аналіз спадщини вітчизняних педагогів у контексті важливості педагогічної майстерності для професійної діяльності вчителя.

У другій половині XIX - на початку XX ст. інтерес до проблем учительства у суспільстві був викликаний об'єктивними причинами. По-перше, учительство порівняно з іншими прошарками інтелігенції стояло найближче до всіх членів суспільства. По-друге, воно формувало громадянське й духовне обличчя молоді, світогляд підростаючого покоління, від знань, культури, моральних цінностей та самосвідомості якого залежало майбутнє країни. По-третє, високі вимоги, що ставило суспільство до вчителя, його особистості і професійної підготовки, сприяли прагненню вчителів до саморозвитку й самоосвіти. По-четверте, сфера народної освіти та її головний діяч – учитель, постійно знаходились у центрі уваги суспільства [1].

У XIX ст. про високу місію вчителя говорили С. Васильченко, Б. Грінченко, І. Орлай, М. Драгоманов, О. Духнович, М. Сумцов, І. Франко. Видатні вітчизняні педагоги Х. Алчевська, В. Водовозов, М. Демков, П. Каптерєв, М. Корф, М. Пирогов, С. Миропольський, С. Русова, К. Ушинський обґрунтовували значущість спеціальної педагогічної підготовки вчителя, формулювали вимоги до нього як організатора навчально-виховного процесу.

На початку XX ст. в умовах загострення суспільно-політичних проблем активізується національно-демократичний освітній рух, поширюються ідеї вільного виховання, експериментальної педагогіки і відповідно до цього оновлюються погляди на педагогічну працю.

У системі Вентцеля К. М. (1857-1947) *"Будинок вільної дитини"* основним методом роботи вчителя пропонується метод *"звільнення творчих сил дитини"*, *"пробудження і підтримки в дитині духу шукання"* [2]. Вентцель виділяв три найважливіші сфери людської діяльності: етичну, спрямовану на здійснення морального ідеалу; педагогічну, що має на увазі виховні завдання; політичну. Підкреслюючи взаємозумовленість цих видів діяльності, на перший план висував завдання моральності, удосконалення особистості. Головним завданням виховання вважав розвиток творчої, самобутньої особистості, що відчуває свій нерозривний зв'язок і солідарність із усім людством.

Уперше чітко формулює проблему педагогічної творчості в діяльності вчителя Вахтеров В. П. (1853-1924). Розвиваючи тезу про навчання як найвище з мистецтв, він порівнює школу з художньою студією і висуває вимоги про надання простору і свободи

вчительській творчості. Основною метою виховання за Вахтеровим є формування моральної особистості, яка володіє високою загальною культурою, що є внутрішньо вільною і соціально цінною в громадській сфері і особистому житті. Моральне виховання повинно розвивати такі якості, як любов до людей, дружбу, товариство, прагнення до взаємодопомоги, гуманність, патріотизм, повагу до представників усіх національностей, працьовитість, дисциплінованість, скромність, акуратність, турботу про знедолених [3].

В. П. Вахтеров розглядав учителя як одну з головних фігур в організації ефективного педагогічного процесу. Основними якостями вчителя повинні бути працьовитість, доброта, м'які і прості відносини з дітьми, розум, знання, педагогічна етика і такт.

Для С. Русової (1856-1940) – яскравого представника національно-демократичного напрямку освітньо-громадянського руху української педагогіки, проблема вчителя є "широкою, об'ємною, багатогранною".

Серед професійних якостей учителя С. Русова виділяла ґрунтовну загальноосвітню підготовку, володіння глибокими знаннями у сфері своєї наукової галузі, педагогіки, психології та методики, педагогічною майстерністю, прагнення до самоосвіти.

У своїй роботі "Індивідуальність вчителя" вчена погоджується з думкою Фер'єра про те, що "... учитель, який передає дитині лише знання, – це ремісник; той, що виховує характер, – справжній митець у своїй справі" [5, с. 21].

Називаючи вчителя "джерелом освіти", С. Русова ставила високі вимоги до його інтелектуального рівня. Особливого значення надавала вона самоосвіті педагога та окремо наголошувала на необхідності самовиховання вчителя. Вчена підкреслювала, що учитель повинен багато читати і систематично збагачувати свої знання, оскільки людина, яка навчає, має сама вдосконалюватись і багато знати.

С. Русова відзначала, що викладання та виховання вимагають від учителя моральності, інтелектуального розвитку і великого мистецтва. Він має бути творчою особистістю з яскравою індивідуальністю, а не ремісником, від якого вимагається лише трохи здорового розуму та покірності регламенту. "Треба добре пам'ятати, що самі гроші не утворять гарну справжню школу для люду, що в школі найбільшу вагу має не гарний будинок, не стіни, не

книжки, не малюнки, – а творчу силу дає їй людина, яка там працює, що джерело освіти – то учитель або учителька” [6, с. 36], – писала педагог у своїй статті “До сучасного становища народного учителя”.

Особистість – це головне завдання виховання, а навчання – головний засіб виховання, була переконана С. Русова. Від рівня розвитку вчителя залежить рівень сформованості особистості учня. Відповідно, як вихованцю, так і вчителю, на думку вченої, мають бути притаманні такі риси: сила почуття, терплячість у відносинах до всього живого, ревності у праці; індивідуальна оригінальність; свобода, діяльність, продуктивність, яка є джерелом творчості; непохитність, твердість у своїх переконаннях [6, с. 24]. І хоча в одній людині рідко сходяться всі ці риси, шляхом самовиховання можливо цього досягти.

Початковий період розвитку радянської педагогіки при всіх його суперечностях і драматичних моментах характеризується злетом педагогічної думки, пошуком і впровадженням оригінальних ідей створення нової школи і нового вчителя. Цьому приjala активна діяльність плеяди передових педагогів, добре освічених носіїв кращих традицій світової педагогіки, зусиллями яких було дано теоретико-методологічне обґрунтування нових підходів до організації виховання й освіти, у тому числі і вчителя, а також запропоновані різноманітні шляхи для їхньої реалізації.

Видатний теоретик вітчизняної педагогіки і психології П. П. Блонський (1884-1941) розглядав нову школу з позицій ідей гуманізму, перетворення дитини в центр педагогічного процесу і прагнув втілити свої ідеї в науковій формі. Він закликав учителя бути людиною, любити життя, жити зі школою і дітьми спільним життям, залишати глибокий слід у їхніх душах, не ховаючи серця. З точки зору П. П. Блонського, істинного авторитетного вчителя, який поєднує в собі функції виховання і навчання, характеризує не тільки освіченість, а й творчий потенціал, і тому він має бути "не всезнайкою, не енциклопедичним словником, а Сократом", який може захопити дитину розповіддю, поезією, мистецтвом, фантазією. При цьому величезну роль Блонський надавав самоосвіті та самовдосконаленню вчителя. Вчитель, якщо він не вчиться, не вчитель, не треба поспішати розвивати дітей, треба спочатку розвивати самих себе. Без самоосвіти, без творчого зростання неможливо викладати [7]. У підготовці саме такого вчителя П. П. Блонський брав найактивнішу участь.

С. Т. Шацький (1878-1934) у своїх підходах до "нового педагогічного мистецтва" указував на роль творчості як перетворюючої функції педагогічної діяльності, котра, "як і діти, повинна бути живою, діяльною, рухливою, пошуковою". Педагогічну творчість він також пов'язував з обов'язком учителя бути спостерігачем і дослідником тих явищ, які перед ним відбуваються. Вважаючи творчість невід'ємним елементом педагогічної праці, Шацький пояснював це тим, що педагогічний інстинкт притаманний усім, хоча він часто дремає або спрямований неправильно. Тому велике значення в педагогічній майстерності надавалось професійній техніці вчителя. "Не відкладаючи питання про творчість, ...ми повинні говорити про вміння цю роботу робити" [9, с.178]. Виділяючи в підготовці вчителів навчальну, дослідницьку і практичну сторони, Шацький представляв педагогічні навчальні заклади комплексними центрами, де переважали активні форми навчання студентів, набувалися вміння осмислювати практичний досвід, оцінювати в ньому головну ідею.

Блискучий український педагог-практик А.С. Макаренко, який запропонував новаторський гуманістичний підхід до питань виховання, сформулював ряд положень по проблемі педагогічної праці, що по праву вважаються основоположними в теорії педагогічної майстерності. Не наводячи визначення поняття педагогічної майстерності, А. С. Макаренко в ряді праць розкрив його зміст і структуру. Професійно-педагогічна майстерність пов'язується з високим рівнем вихованості вчителя, його авторитетністю і моральними якостями, наявністю чіткої спрямованості, особистого кредо, глибоких професійних знань і умінь, а також із сильним характером, діловитістю, твердою волею, моральним ставленням до дітей у поєднанні вимогливості з повагою до них. Розкриваючи зміст педагогічної техніки, педагог-новатор охарактеризував її елементи – володіння вчителя-вихователя словом, інтонаціями (15-20 відтінків "Іди сюди"), мімікою, рухами, настроєм, усім організмом. А.С. Макаренко займав досить чітку позицію щодо формування педагогічної майстерності. Він заперечував думку про вирішальне значення таланту в педагогічній професії ("талант діло рідкісне, а державі потрібні мільйони вчителів").

А. Макаренко пише: "Педагогічна майстерність – зовсім не проста справа ... Майстерність вихователя не являється якимось

особливим мистецтвом, яке вимагає таланту, але це спеціальність, якій треба вчити, як треба вчити лікаря його майстерності, як треба вчити музиканта..." [4, с. 236].

На власному прикладі він доводив таку позицію. Він не бачив у собі ні талановитості, ні хисту, ні покликання, проте став майстром завдяки навчанню, "...майстром може стати кожний, якщо йому допоможуть і якщо він сам працюватиме" [9, с. 313].

Ретроспективний огляд проблематики професійної праці вчителя і його підготовки в історії передової вітчизняної педагогічної думки показав, що представники вітчизняної педагогіки вбачають у вчителеві високоосвічену, високоморальну особистість, яка досконало володіє мистецтвом навчання і виховання, здатна сприяти збагаченню не лише інтелектуального, а й духовного світу дитини, сумлінно виконувати свій учительський обов'язок. На такому підґрунті і формується педагогічна майстерність вчителя.

Отримані результати дозволяють зробити висновок, що формування педагогічної майстерності сучасного вчителя, як і новітня модель національної педагогічної освіти, в умовах наміченої трансформації українського суспільства у європейську інтеграцію повинні базуватись на українських національних, культурно-історичних традиціях, теоретичних надбаннях вітчизняної педагогіки, кращому досвіді попередніх поколінь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Панасенко Е. А. Ідеал учителя у вітчизняній педагогічній журналістиці другої половини ХІХ – початку ХХ століття: дис.... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 /Панасенко Еліна Анатоліївна. – Слов'янськ, 2001. – 230 с.
2. Вентцель К. М. Етика й педагогіка творчої особистості, т. 1–2. – М., 1911 –12;
3. Вахтеров, В.П. // Большая советская энциклопедия. В 30-ти томах. – Т. 4. –М.: Советская энциклопедия, 1971. – С. 339-340.
4. Макаренко А. С. Некоторые выводы из моего педагогического опыта // Пед. соч. В 8 т. – М. : Педагогика, 1984. – Т. 4. – 548 с.
5. Русова Софія. Вибрані педагогічні твори: у 4 кн. / Софія Русова; за заг. ред. Є. І. Коваленко; упоряд., прим. Є. І. Коваленко, О. М. Таран. – Чернігів: РВК “Деснянська правда”, 2008. Кн. 3. – Чернігів: РВК “Деснянська правда”, 2008. – 240 с.
6. Русова С. Ф. До сучасного становища народного учителя / С. Ф. Русова // Світло. – 1912. – Кн. 6. – С. 36-43.
7. Блонський П. Избранные педагогические произведения. – М., 1961.

8. Ковальова О. В. Підготовка вчителя у педагогічній гуманістичній концепції С. Шацького / О. В. Ковальова // Проблеми трудової і професійної підготовки : наук.-метод. зб. / Слов'ян. держ. пед. ін-т. – Слов'янськ : [б. в.], 2003. – Вип. 8. – С. 173-181.

9. Макаренко А.С. Педагогические сочинения: В 8-м – Т.4. – М.,1984

10. Сухомлинський В. О. Допомога вчителю в удосконаленні педагогічної майстерності // Вибр. твори в 5 т. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 4. – 643 с.

11. Сухомлинський В.О. Особа вчителя, педагогічний колектив і колектив вихованців // Вибр. твори в 5 т. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 1. – 684 с.

12. Сухомлинський В. О. Оволодівайте мистецтвом індивідуальної бесіди з вихованцем // Вибр. твори в 5 т. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 2. – 713 с.

13. Сухомлинський В. О. Роздуми про керівництво школою // Вибр. твори в 5 т. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 4. – 310 с.